

Mağcan Cumabay və Əhməd Cavad yaradıcılığında azadlıq və Vətən mövzusu

Afiqə Aliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Sumqayıt Dövlət Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: afiqe75@mail.ru

Annotasiya. Azərbaycanın “Cümhuriyyət şairi” Əhməd Cavadla qazax xalqının milli şairi Mağcan Cumabayın taleyi və yaradıcılığı çox bənzərdir. Hər ikisi repressiya qurbanı olduğu üçün uzun illər Azərbaycan və qazax xalqlarına onların əsərlərini oxumaq, çap etmək yasaq edilmişdir. Lakin onları heç bir qadağa xalqın yaddaşından silə bilməmiş, bütün türk xalqları onları həmişə sevmiş və əsərlərini milli sərvət kimi dəyərləndirmişlər. Mağcan yaradıcılığındakı “Ural”, “Türküstan”, “Uzaqdakı qardaşıma”, “Turanın bir bağında” şeirləri ilə Ə.Cavadın “Göy göl”, “Dilimiz”, “Türk ordusuna”, “Kür” şeirləri ideya, düşüncə baxımından səsləşən əsərlərdir. Hər iki şair xalqının azad, xoşbəxt yaşamasını arzulamış, milli-mənəvi dəyərlərinə sadıq, millətini, türk ellərini sevən şair olmuşdur. Onlar xalqını gözləyən təhlükələri öncədən görür, bundan narahat olur və şeirlərində bu narahatlıqlarını açıq söyləməkdən çəkinmirdilər. Bu səbəbdən də onlar təqib olunub, “xalq düşməni” adı ilə dəfələrlə həbs edilib və son olaraq da imperiyanın gülləsinə tuş gəlirlər.

Açar sözlər: Mağcan Cumabay, Əhməd Cavad, qazax poeziyası, repressiya

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 09.09.2022; qəbul edilib – 20.09.2022

The theme of freedom and homeland in the works of Magjan Jumabay and Ahmad Javad

Afiga Aliyeva

Doctor of Philosophy in Philology
Sumgait State University. Azerbaijan.
E-mail: afiqe75@mail.ru

Abstract. The life and activities of the "poet of the Republic" of Azerbaijan Ahmad Javad and the national poet of the Kazakhs Magjan Jumabay are very similar. Because both were victims of repression, the Azerbaijani and Kazakh peoples were banned from reading and publishing their works for many years. However, no ban could erase both poets from the memory of the people. All Turkish peoples have always loved them and valued their works as a national treasure. This poem Kazakhstan described as prisons of capitals. Poems by Magjan "Ural", "Türküstan" ("Turkestan"), "Uzaqdakı qardaşıma" ("To my brother out there"), "Turanın bir bağında" ("In a garden of Turan") with poems Ahmad Javad s "Göy göl" ("Goy Gol"), "Dilimiz" ("Our language"), "Türk ordusuna" ("To Turkish Army"), "Kür" ("Kur") poems idea are works that sound in terms of ideas and thoughts. Both Magjan Jumabay and Ahmad Javad's world of artistic and political ideas, nature and love lyrics are diverse and rich. Both poets foresaw the dangers that awaited their people, and did not hesitate to express these concerns openly in their poems. For this reason, they were persecuted, repeatedly arrested in the name of "enemies of the people", and finally shot by the empire.

Keywords: Magjan Jumabay, Ahmad Javad, Kazakh poetry, exile

Article history: received – 09.09.2022; accepted – 20.09.2022

Giriş / Introduction

XX yüzillik türk xalqlarının həyatında önəmli tarixi hadisələrlə zəngindir. Bunlardan xoş xatirələrlə xatırlananları da var, kədərlə yada salınanları da. Təəssüf hissi ilə yada salınan hadisələrdən biri də Sovet imperiyası yaranandan sonra türkdilli xalqlara qarşı aparılan repressiya və bu repressiyanın qurbanı olan məşhur ziyalılarımızdır. XX yüzilin əvvəllərində baş verən ictimai-siyasi hadisələr, inqilablar, bir sıra xalqların müstəqillik və azadlıq mübarizəsi, müstəqilliyi əlindən alınan xalqların "vahid birlikdə" yaşamağa məcbur edilməsi ədəbiyyata da təsirini göstərirdi. Bu illərdə türk xalqları ədəbiyyatı tarixində qeyri-adi istedad sahibləri çox yetişdi. Mağcan Cumabay və Əhməd Cavad da belə ziyalılardan idilər.

Hər iki şairin həyatı, yaradıcılığı, fəaliyyəti ilə tanış olduqda nə qədər bənzər olduqları təəccüb doğurmaya bilmir. Cəmi 45 il yaşamalarına baxmayaraq, zəngin bədii, elmi, siyasi fəaliyyətləri, bütün varlığı ilə xalqına, milli kimliyinə bağlı olmaları onların şəxsiyyəti haqqında tam təsəvvür yaradır. Milli amalla yaşayan, xalqına ləyaqətlə xidmət edən hər iki şairin 30-cu illərdə repressiya qurbanı olması təsadüf ola bilməzdi.

Əsas hissə / Main Part

Həm Mağcan Cumabay, həm də Əhməd Cavad türk olması ilə fəxr etmiş və Turanı vəsf etməklə qürur duymuşlar. Mağcan yazırdı:

*Yer üzündə Turan kimi yer varmı!
Türk elinə qarşı çıxan el varmı?
Dərin zəka, geniş xəyal, cəsarət,
Turanlı ərlərə yetən ər varmı? [2, s.24]*

Əhməd Cavad da eyni ruhda, eyni amalda deyirdi:

*Sev bu yalçın qayaları,
Bunlar şahin yuvası...
Sev bu ıssız ormanları,
Bunlar ərlər obası! [1, s.109]*

Türk elləri həmişə diqqət mərkəzində olmuş, onu işğal etmək istəyənlərin sayı-hesabı olmamışdır. Tarix boyu yadellilərin gözü bu torpaqda olmuş, fürsət düşən kimi, orduları ilə türk ellərinə hücum etmiş, gah istəklərinə nail olmuş, gah da igid türklərin əzmini qıra bilməmiş, geri dönməyə məcbur olmuşlar. "Türküstan" şeirində M.Cumabay yazır:

*Sıradan bir ölkə deyil bu yerlər,
Aşib tarixlərə baxsan bir qədər.
Turanı tutmağa həvəs eyləmiş,
Keçmişdə həm Keyxosrov, həm də İskəndər. [2, s.23]*

Ədəbiyyatşünas alim Yaşar Qarayev Ə.Cavad haqqında deyirdi: "İntibah" deyəndə, ilk xatırlanan Nizami olur. Məhəbbət deyəndə, birinci Füzulinin adı çəkilir. "Cümhuriyyət" deyəndə yada hamıdan əvvəl Əhməd Cavad düşür" [5, s.8]. Azərbaycanın "Cümhuriyyət şairi" Əhməd Cavad poeziyasında Vətənin tərənnümü ön plandadır. Vətəninə hər qarışını sevən, onun varlığı ilə fəxr edən şair yazırdı:

*Yer üzündə yoxdur tayın!
Gur-gur axır neçə çayın!*

*Bol veribdir fəlak payın!
Azərbaycan! Azərbaycan! [1, s.214]*

Azərbaycanı tərənnüm etməkdən doymayan şair Vətənin bütün gözəlliklərini qələmə alır, hətta bu yurdun insanların da təbiəti kimi gözəl, nazlı olduğunu poetik dillə oxucuya təqdim edir:

*Yurdumun ördəyi, qazları vardı,
Ətrindən doyulmaz yazları vardı.
Söhbəti çox şirin sazları vardı,
Yarımın çəkilməz nazları vardı. [1, s.255]*

Mağcan Cumabay da Vətəni ilə öyünür və onu belə tərənnüm edir:

*Mən bozqırda süzən ulu bir qartal,
Qoşa qanadımdır Altayla Ural.
Hür bozqırın qiymətlisi, nazlısı,
İgidlərin nişanəsi məndə var. [2, s.95]*

M.Cumabayın yaradıcılığındakı milli hisslərlə zəngin olan şeirlərindən “Ural”, “Türküstan”, “Uzaqdakı qardaşıma”, “Qazax dili” şeirləri ilə Ə.Cavadın “Göy göl”, “Kür”, “Can Azərbaycan”, “İstanbul”, “Türk ordusuna” şeirləri ideya-məzmun baxımından çox yaxındırlar.

“Mağcan Cumabayev XX əsr Qazax ədəbiyyatının ən milli şairidir. XIX əsrdə Abay Kunanbayev qazax fəlsəfi şeirinin zirvəsidirsə, Mağcan da XX əsr qazax lirizminin zirvəsidir” [4, s.60].

I Dünya müharibəsində ağır günlər yaşayan Osmanlı dövlətinin taleyindən narahat olan Mağcan türk qardaşları ilə həmrəy olduğunu və onlar üçün əndişələndiyini “Uzaqdakı qardaşıma” şeirində qələmə alır:

*Uzaqlarda əzab çəkən qardaşım,
Solan gül tək boyun bükən qardaşım.
Zalım düşmən səni almış çənbərə,
Göl qədər göz yaşı tökən qardaşım. [2, s.27]*

2018-ci ildə Türkiyədə Mağcanın şeirlər kitabı çap olunmuş və kitabın ön sözündə TÜRKSÖY-un baş katibi Düsen Kaseinov “Uzaqdakı qardaşıma” şeirini belə dəyərləndirmişdir: “O illərdə qazaxların özlərinin də çətin vəziyyətdə olmalarına rəğmən, Mağcan qardaş ölkənin düşdüyü çətin durumu ürəkdən hiss edərək tarixi bir əsər yazmışdır” [3, s.5]. Mağcan o vaxt qazax xalqı arasında türk qardaşlarının lehinə təbliğat aparmış, hətta ianə də toplayıb göndərmişdir. O illərdə qazaxların da ictimai-siyasi həyatı sabit deyildi. Öz xalqının da həyatı ilə bağlı narahat olan şair sonda hər iki xalqa üzünü tutaraq ruhdan düşməməyə və iradəsini toplayıb bütün çətinlikləri dəf etməklə azad olmağa çağırır:

*Sən qaldın o üzdə, mən də bu üzdə,
Qardaş, qan qusuruq hər ikimiz də.
Qul olmaq yaraşmaz, gedək Altaya,
Xan olub qurtulaq millətimizlə! [2, s.28]*

Ə.Cavad da “İstanbul” şeirində türk qardaşlarının çətin vəziyyətinə acıyır və kədərini belə dilə gətirir:

*Yarəb, bilməzmidin qəlbimi sən də,
Ki, qırdın sazımın canlı telini?!*

*Doğuyorkən yeni bir ümid bəndə,
Neyçün məyus etdin Turan elini?!
Ah, ey solğun yüzlü, dalğın İstanbul!
Mavi gözləri, ipək bayğın İstanbul! [1, s.134]*

XX yüzilliyin əvvəllərində həm qazaxlar, həm də azərbaycanlılar arasında öz dilinə laqeyd yanaşan, gəlmə sözlərlə dili korlamağa çalışan insanlar vardı. Dilinə, milliliyinə sadıq qalan hər iki şair bundan çox narahat olur və bununla bağlı da şeirlər yazırdılar. Ə.Cavad “Dilimiz” şeirində türk sözlərinin ərəb, fars sözləri ilə əvəzlənməsindən narahatlığını qələmə alır. Nə üçün “od”a “atəş”, “dil”ə “zəban”, “qardaş”a “bəradər”, “bacı”ya “həmşirə” deməyimizi qəbul etmir və bu işdə yazarları da günahlandırır:

*Nədir bu qiyamət, nə işdəsiniz?
Ey, bizim qocaman ədiblərimiz! [1, s.103]*

Mağcan Cumabay isə “Qazax dili” şeirində deyir:

*Sən ey qədim, zəngin, güclü, gen dilim,
Təmiz, dərin, iti, oynaq, şən dilim.
Dağılmış türk gənclərinin bağına,
Ağ əlinlə yığıb topla sən, dilim. [2, s.41]*

“Kür” şeiri Əhməd Cavad yaradıcılığında xüsusilə seçilən şeirlərdəndir. 1930-cu ildə yazılan bu şeirdə şair həm Kür çayını vəsf edir, həm də tarix boyu Kürün şahidi olduğu hadisələri xatırlayaraq, zaman və şair nisbətini “Kür” və “Mən” şəklində əyaniləşdirir. Qədim zamanlardan bu günə qədər duruş gətirən Kür çox hadisələrin şahidi olmuş, gah kükrəmiş, gah da sakitcə axaraq olanlara şahidlik etmişdir:

*Gah şah gəldi, gah da çar,
Suyundan içdi getdi.
Hər gələn talan saldı,
Dağıtdı, keçdi getdi. [1, s.237]*

“Cümhuriyyət şairi” Ə.Cavad 1920-ci ildən güllələndiyi günə qədər təqib edilmişdir. Bütün əsərlərində “dövlət əleyhinə” nələrsə axtarılır və bunu bəhanə edərək, şairə iftira, böhtanlar atılırdı. 1925-ci ildə yazdığı “Göy göl” şeirindəki aşağıdakı misralara görə zindana şairi atdılar:

*Sənin gözəlliyin gəlməz ki, saya,
Qoynunda yer verdin yıldıza, aya. [1, s.229]*

İşgəncələrdən qorxmayan, susmayan şair başqa bir şeirində yazırdı ki, “ey Göygölüm, qoy məni assınlar, kəssinlər, həbs etsinlər. Heç biri məni qorxutmayacaq, yenə də səni vəsf edəcəyəm”:

*Könlüm tel olsun!
Yaşım sel olsun!
Bu dar qəfəs də!
Qoy Göygöl olsun! [1, s.230]*

Müstəqilliyi beşikdə boğulan xalqın şairi bunu ürək ağrısı ilə belə qələmə alır:

*Hanı yaz mövsümü gülüm, çiçəyim?
Tez düşdü yurduma xəzan, ay ellər!
Mən yaza bilmədim, əllərim bağlı,
Yoxmu bu dərdimi yazan, ay ellər?* [1, s.221]

Mağcan da müstəqilliyi, azadlığı əlindən alınan xalqın nümayəndəsi kimi susmur və yazırdı:

*Azadlığı təşnə olan türk hanı?
Hanı bu yerlərin igid qapları?* [2, s.28]

Əhməd Cavad haqq səsi boğulan xalqının “haqq səsi” olaraq hayqırırdı. Amma bu etiraz ona canı, qanı bahasına başa gəlirdi:

*Soranlara, bən bu yurdun
Anlatayım nəsiyəm:
Bən çeynənən bir ölkənin
“Haqq” bağırın səsiyəm!* [1, s.128]

Tədqiqatçı alim Əlizadə Əsgərli Əhməd Cavad haqqında yazır: “Bolşevizmə, sinfi mübarizəyə xidmət tarixinə arxivinə qayıdır... Milli mübarizəyə, istiqlala xidmət tarixinə şəərəfli yaddaşına, çağdaşlığa dönür. Ə.Cavad ömrü milli dövlətçiliyimizin və ədəbiyyatımızın tarixi yaddaşında yol gedir. Şairin yaratdığı ədəbi-ictimai və estetik ənənələr bu günün yaddaşına, gəncliyin şüur və məfkurəsinə ötürülür” [6].

Nəticə / Conclusion

Nə qədər təqib edilsələr də, qanlı imperiyanın gülləsinə tuş gəlsələr də, Mağcan Cumabay qazax, Əhməd Cavad isə Azərbaycan xalqının yaddaşından, qəlbindən silinmədi. Hər iki şairin yaradıcılığı bugünkü milli ruhlu gəncliyin formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu gün bütün türk xalqları bu şairlərlə fəxr edir və onların yaradıcılığı öyrənilir, tədqiq edilir. Türkdilli xalqlar yaşadığıca Əhməd Cavadın “Çırpınırdı Qara dəniz” və Mağcan Cumabayın “Türküstan” şeirləri yaşayacaq və şairlərini də yaşadacaqdır.

Ədəbiyyat / References

1. Cavad Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
2. Cumabay M. Ölüm, mənə ağı de. Bakı: BXQR, 2018.
3. Cumabay M. Uzaktaki kardeşime. Ankara: Bengü Yayınları, 2018.
4. Əsgərli Ə. Milli istiqlal şairi Əhməd Cavad. <https://kaspi.az>
5. Kahraman H.M. Mağjan Jumabayev ve “Türkistan” şiiri// Uluslararası Türk Lehce Araştırmaları dergisi (Türklad), 1. cilt, 2. sayı, Türkiye, 2017.
6. Şanlı Vətənin qəhrəman oğlu Əhməd Cavad (tərtibçilər: Aynur Əliyeva, Sevil Əhmədova). Bakı: 2017.

Тема свободы и Родины в творчестве Магджана Джумабая и Ахмеда Джавада

Афига Алыева

Доктор философии по филологии

Сумгаитский Государственный Университет. Азербайджан.

E-mail: afiqe75@mail.ru

Резюме. Судьбы и творчество азербайджанского «поэта Республики» Ахмеда Джавада и национального поэта казахского народа Магджана Джумабая очень схожи. Ввиду того, что оба являлись жертвами репрессий, долгие годы издавать и читать их произведения было под запретом для азербайджанского и казахского народов. Но никакие запреты не стёрли их из памяти народа, все тюркские народы всегда любили их и ценили их произведения как национальное богатство. Произведения Магджана «Урал», «Туркестан», «Далёкому другу», «В одном саду Турана» по идейному мышлению созвучны стихам Ахмеда Джавада «Гёйгёль», «Наш язык», «Турецкой армии», «Кура». Каждый из них мечтал о свободе, процветании своего народа, был верен его национально-духовным ценностям, любил тюркскую нацию и отчизну. Оба поэта предвидели опасности, грозящие своему народу, не боялись открыто выражать своё беспокойство в стихах. Поэтому их всячески притесняли, часто арестовывали под клеймом «врага народа», но оба они, наконец, добились свержения империи.

Ключевые слова: Магджан Джумабай, Ахмед Джавад, казахская поэзия, репрессии